

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Інститут української мови НАН України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ШУМЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЄПІСКОПА
КОНСТАНТИНА ПРЕСЛАВСЬКОГО

Матеріали

I Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія

Харків – Шумен
Харківське історико-філологічне товариство
11 травня 2021 року

Матеріали I Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко.
Харків – Шумен : ХІФТ, 2021. 344 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол № 5 від 2 червня 2021 року)

ISBN 978-966-1630-51-1

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко О. О., докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко С. І., канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Умрихін Л. В., канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Рецензенти:

Радчук О.В., докт. філол. наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов; ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
Сюта Г. М., докт. філол. наук, ст. наук. співроб. відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики; Інститут української мови НАН України.

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, молдовських мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, філософів, мистецтвознавців, які взяли участь у I Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 11 травня 2011 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у філології, історії, дидактиці, філософії освіти.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

© Автори доповідей, 2021
© Дизайн Т. Лисиченко, 2021

Горголюк Ніна

ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ МОДАЛЬНОСТІ:
ПРЕЗУМПТИВНІ ПИТАЛЬНІ ВИСЛОВЛЕННЯ 54

Горенко Вікторія

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПАРАДИГМИ «УКРАЇНА — СВІТ»
У МОВОМИСЛЕННІ ІВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА 60

Григор'єва Ольга

ПОРУШЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ НОРМ
НА ТЛІ УСНОГО ПОБУТОВОГО ДИСКУРСУ 67

Ільченко Ірина

ВІДАНТРОПОНІМНІ ТОПОНІМИ
ТЮРКСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ 72

Казимилова Ірина

ДІАХРОНІЙНИЙ КОРПУС ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕКСТІВ:
ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ 78

Кисла Наталія

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЮВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ
ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПІДСТАВИ (ПІДГРУНТЯ) 83

Князь Тетяна

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ 88

Колосова Ольга

ДАВНЯ СЛОВ'ЯНСЬКА СИМВОЛІКА В НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ 93

Корнієнко Світлана

СТАРΟΣЛАВЯНСЬКІ ЗАЕМКИ В УКРАЇНСЬКІЙ
КНИЖОВЕН ЕЗИК ОТ ХІХ ВЕК В СЕМАНТИЧЕН АСПЕКТ 97

- Творча спадщина О. О. Потебні й сучасні філологічні науки : тези республ. наук. конференції. Харків, 1985. С. 212–213.*
2. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011.
  3. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. *А. А. Потебня. Символ и миф в народной культуре. Москва, 2000. С. 5–91.*
  4. Франчук В. Академік Олександр Потебня. *Світгляд. 2008. № 5. С. 83–87.*
  5. Широкоград Є. Х. Питання про відношення думки до слова в магістерській дисертації О. О. Потебні «О некоторых символах в славянской народной поэзии». *Мовознавство. 1995. № 6. С. 53–59.*

СТАРΟΣЛАВЯНСКИТЕ ЗАЕМКИ В УКРАИНСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК ОТ XIX ВЕК В СЕМАНТИЧЕН АСПЕКТ

Корнієнко Світлана

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри української мови,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
kornienkosvetlana17@gmail.com*

За лингвистите винаги е представлявал интерес въпросът какво украинският език е заел от старославянския и как е протекъл процесът на усвояване. Важно е очертаването на функционалния статус на старославянските елементи в лексикалната и частично във фразеологичната система на новия украински книжовен език, който е сформиран през XIX век.

Изучаването на функционалния статус на старославянизмите в езика на украинската художествена литература предполага най-напред установяването на корпуса на заемките, което сме извършили върху основата на изследване на художествените текстове, речниците на езика на Т. Г. Шевченко, Г. Ф. Квитко-Основяненко, материалите на речника на украински език под редакцията на Борис Гринченко и Пълния църковно-славянския речник на Григорий Дяченко. Даните от тези извори бяха използвани като показател за това, че старославянизмите функционират в художествените произведения през XIX в.

Езикът осъществява контактите между неговите носители, което в случая със старославянския език няма място — той никога не е бил средство за комуникация. Възниквайки под влиянието на външните относно езика фактори, заетите явления встъпват във взаимодействие с езиковите единици на заемащия език, променят се, което е обусловено вече от вътрешните фактори. Следователно в процеса на заемането се отразява взаимодействието между външните и вътрешните закони на развитието на езика. Като резултат на преобразуването под влиянието на вътрешните закони заетите думи могат или органично да влязат в заемащия език, или да останат в периферията му, или по-късно могат да бъдат извадени от него. Попадайки в лексикалната система на езика, съответните думи започват да си търсят място, адаптират се към новите условия на функционирането.

Животът на зетия елемент има няколко етапа. С. В. Семчински определя като първи етап дифузното състояние, при което се търси мястото на съответната дума или група от думи. В реципиента има конкуренция и диференциация на значенията на зетите думи относно «родните». Чуждите единици с различен оценъчен конотат могат да обозначават същите явления с допълнителни отънъци на значението. Следващият етап на влизането на

заетата единица е закрепяването ѝ в езиковата система – усвояването на фонетичните, граматичните и семантичните значения. Накрая чуждата дума може да развие ново значение в приемащия език (възниква нова полисемия, омонимия), тя разгръща асоциативни връзки с езика източник и дори със своя етимон [Семчинський 1963: с. 8].

Наблюденията върху семантичния статус на заетите старославянизми и сравнението, по данните на Пълния църковно-славянския речник на Григорий Дяченко, на техния семантичен обем с употребата им в художествените текстове на писателите от XIX в., позволяват да се отбележат заемките без семантични промени. Схемата е такава: веднага лексемата е «подадена» в украинското орфографично оформяне, после на старославянска кирилица (ижица, по съвременната терминология). После се прави справка с етимологичните речници и с пълния църковнославянски речник на Григорий Дъяченко. Това е доста пълен лексикографичен извор, където е събрана и изтълкувана старославянската (църковнославянската) лексика. Много полезно за нашето изследване е лексикографското проследяване на развитието на значението: от пряко, мотивирано със старобългарска/старославянска образователна основа, до преносно, образно. Обозначени са от него и особеностите на синтагматиката на лексемата. За фиксиране на факта на употребата в украински език се насочваме към украинските речници, където са зафиксирани и представени и старославянизмите. Това доказва тяхното използване в литературата на XIX век. След това даваме примери от текстове на художествената литература и правим изводи за семантичния и общофункционалния статус на заетата лекема.

В процеса на заемането чуждите думи се асимилират, поне на фонетично и графическо равнища. Речниковият

състав на всеки език има семантични и стилистични системни връзки. Специфични са връзките на лексикалното значение и понятието, структурата на лексикалното значение, семантичният обем, а също и системните връзки между думите като лексикално-семантични единици. Важно е да се вземат под внимание тези принципи на лексикологията по време на проучването и на установяването на речниковия състав, промените му в процеса на развитието на речта, а също и във връзката с усвояването на чуждите лексеми. Всичко това дава отпечатък върху семантично-понятийното равнище и стилистичната диференциация на лексиката.

Всичко това се отнася и към заемките от старославянски език. Закономерно е това, че украинците изговарят старославянизмите съобразно своя тип артикулация. Записват ги по своя начин и това води до промени в заемките. И все пак има случаи, когато тези промени са ограничени до фонетически и графически, ако езикът е флективен, както в нашия случай. Това обяснява наличието на старобългаризми/старославянизми, включени в художествените произведения без семантични промени. Към такива условно отнасяме собствените имена на хора. За семантиката на тези думи не говорим, защото тя не е характерна за тях. Но гръцките, еврейските или латинските имена, заети преди от старославянския език, са имали външна форма, означавали са нещо. Етимологическите речници отразяват мотивацията на тези имена. Но в старославянския език те станали неразбираеми. Такива те са влезли и в украинския език и са станали основа на списъка на имената, които украинците използват до днес. Повечето от тези старославянизми имат гръцки произход и са се използвали в XIX в. в два варианта: с максимално съхраняване на фонемния състав както на старославянизмите, така и на украинизираните думи. Първите се употребявали като имена на духовници

или канонизирани лица, вторите — за назоваване на светски лица. Първите ние анализираме като такива, които са запазили асоциативната си връзка със старославянския език, което поражда стилистични конотации.

Старославянизмите, които запазват структурата на лексикалното значение и семантичния обем на думата, са представени в тематични групи, което дава възможност да се направи извод кои семантични групи са били допълнени със старославянски думи и по какви причини. Като пример от собствените имена представяме две тематични групи: собствени имена на хора, имена на Син Божи.

Месия. «Месия» в иудейската религия — изпратен от Бога освободител на еврейски народ; чрез посредничеството на старославянски език заето в староруски от гръцки» [ЕСУМ 1989, т. 3: с. 446]. «Мессиа = Христос (греч. слово значит помазанный)» [Дьяченко 1900: с. 303]: *Мітла огненная світила, / Неначе сонце, і дивилась / На ту ослицю, що несла / В Єгипет кроткую Марію і народженого месію*» [Шевченко 1990, т. 2: с. 315]. Предава значение «Бог».

Вседержитель. «Вседержитель = Богъ, все сотворенное содержащій въ своей власти и всьмъ управляющій» [Дьяченко 1900: с. 935]: *То люди, живі люди, / В кайдани залиті.. /То каторжні. /А за що? те знає.. Вседержитель...* [Шевченко 1989, т. 1: с. 244]. Предава значение «Бог».

Спаситель. С етимология идентична на думата *Спас*: *Слава вам, / Убогим людям, чабанам, / Що привітали, заховали / І нам Спасителя спасли / Од Ірода* [Шевченко 1990, т. 2: с. 364]. Предава значение «Бог».

Спасъ. «Спас, спаситель, Христос». «Здесь представлена цслав. калька греч. «спаситель» [Фасмер 1971, т. 3: с. 732]. «Спасъ, Спаситель = избавитель отъ бѣдъ и несчастій. Спасовъ постъ иначе Успенскій съ 1-го по

15-е августа» [Дьяченко 1900: с. 648]: *Дере на пасіці Панько свій мед на Спаса* (Гулак-Артемівський 1978: с. 127). Предава значение «Бог, название на религиозен празник».

Най-големият брой старославянизми са усвоените със съхраняване на значението и семантичния обем, което се обяснява с характера на заемките (те са повечето абстрактни думи или конфесионализми).

Безспорно е, че семантичният състав на заетата от старобългарски/старославянски език лексика обогатява речника на украинския книжовен език, разширява неговите стилови възможности.

Література

1. Гулак-Артемівський П.П. Твори. Київ : Дніпро, 1978.
2. Дьяченко 1900: Полный церковно-славянский словарь (со внесением въ него важнейших древнерусских словъ и выражений) / [составитель Священникъ магистръ Григорій Дьяченко]. Москва : Типография Вильде, 1900.
3. Етимологічний словник української мови : В 7 т. Київ : Наук. думка, 1982 - 2004. Т. 3. 1989.
4. Семчинський С. В. Шляхи збагачення лексики. Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1963.
5. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. На матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів. Київ : Вища шк., 1974.
6. Словарь української мови : в 4 т. / [упорядкув. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. Київ : Наук. думка, 1996.
7. Словник мови творів Г.Ф. Квітки-Основ'яненка : в 3 т. Харків, 1978–1979.
8. Словник мови творів Т. Г. Шевченка : в 2 т. Київ : Наук. думк., 1964.

9. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980.
10. Старославянский словарь (по рукописям X - XI веков) / [сост. Благова Э., Цейтлин Р., Городес С. и др.]. Москва : Рус. яз., 1999.
11. Українська мова: Енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / [пер. и доп. О.Н. Трубачева]. Москва : Прогресс, 1964 - 1973. Т. 3. 1971.
13. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів в 12 т. Київ, 1989 – 1990.

Корнієнко Світлана

СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ХІХ СТ. У СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТІ

У доповіді представлено схему дослідження семантичного складу лексики, запозиченої зі старослов'янської мови. Також простежуються шляхи збагачення української літературної мови, розширення її стилістичних можливостей через введення у її склад старослов'янських лексем.